

Література

1. Бех І. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 7
2. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава, «Полтавський вісник», 2004. – 192 с.
3. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.
4. Дашутін Г. Політичний ідеал: світовий досвід і сучасна Україна / Г. Дашутін. – К. : Академ-Прес, 2006. – 304 с.
5. Кононко О. Виховання // Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 87 – 88.
6. Могильний А. П. Культура і особистість: [монографія]. – К. : Вища школа, 2003. – 303 с.
7. Панасенко Е. А. Прагнення до християнського ідеалу людини – основа формування особистості вчителя // [http:// www. gambler. ru](http://www.gambler.ru).
8. Підласий І. Ідеали українського виховання // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 6 – 13.
9. Скотний Валерій. Раціональне та ірраціональне в науці й освіті. – Київ – Дрогобич : Коло, 2003. – 288 с.
10. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: в 11 томах. – Т. 2. – Москва – Ленинград : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1948. – 655 с.
11. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
12. Філософський словник соціальних термінів. Видання третє, доповнене. – Х. : «Р. И. Ф.», 2005. – 672 с. – С. 134 – 136.

УДК 37.013.43

Леся КОЛТОК

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена формуванню екологічної культури підростаючого покоління, одному з найважливіших завдань сьогодення, у зв'язку з тим, що погіршилась екологічна ситуація у світі, мало приділяється уваги охороні й збереженню довкілля. Виховувати у дітей відповідальне ставлення до природи – це складний і тривалий процес. Його результатом повинно бути не лише оволодіння відповідними знаннями й уміннями, а й розвиток уміння та бажання активно захищати, поліпшувати природне середовище.

Ключові слова: *екологічна культура, екологічна освіта, екологічне виховання, природознавство.*

Article is devoted to the formation of ecological culture of the younger generation, one of the most important tasks today, due to the fact that worsened the

ecological situation in the world, little attention is paid to the protection and preservation of the environment. Educate the children a responsible attitude to nature – a complicated and long process. It should result in not only the mastery of relevant knowledge and skills but also develop the ability and willingness to actively protect, improve the environment.

Keywords: *ecological culture, environmental education, environmental education, natural science.*

Природа – джерело життєдіяльності людини. Однак упродовж тривалого часу відбувається руйнація життєтворчих основ, що загрожує знищенням не лише людини, а і всього живого на Землі. Забруднення навколишнього середовища є одним із найсуттєвіших факторів, що негативно впливає на тривалість життя й здоров'я людей, збільшує небезпеку генетичних порушень. Екологічні умови, що склалися в Україні, не можуть не відобразитися на стані рослинного й тваринного світу. Забруднюються водні джерела, збіднюються степи, у багатьох місцях природне середовище стає непридатним для життя. Значна територія України постраждала від аварії на Чорнобильській АЕС. Ця трагедія призвела до тяжких екологічних наслідків, згубно позначилася на здоров'ї людей.

Постала нагальна потреба змінити світоглядні парадигми та світосприйняття. Адже саме від'ємний приріст населення, «екологічні» захворювання – найгостріші й найболючіші проблеми для України. Розв'язання можливе за умови формування принципово нового екологічного мислення та виховання екологічної культури особистості. Турботою про екологічне благополуччя природного середовища для сучасних і майбутніх поколінь, про досягнення високого рівня екологічної культури повинні бути максимально пронизані шкільні програми, навчальні посібники.

Тривалий період основною причиною виникнення екологічних проблем вважалось застосування недосконалих промислових і сільськогосподарських технологій. Глибший аналіз сучасного стану показав, що розв'язання цих проблем неможливе без розширення поняття екологічної культури суспільства, найбільш продуктивне формування якої припадає на старший дошкільний і молодший шкільний вік. Важливою ланкою у системі екологічного виховання є початкова школа. Одним із найважливіших завдань сучасної початкової школи є підвищення екологічної грамотності учнів, формування у них навичок економного, бережливого використання природних ресурсів, формування активного гуманного ставлення до природи, тобто виховання у школярів екологічної культури, як зазначає Т. Тарасова.

Формування екологічної культури підрастаючого покоління – одне з найважливіших завдань сьогодення. Виховання у дітей відповідаль-

ного ставлення до природи – складний і тривалий процес. Його результатом повинно бути не лише оволодіння відповідними знаннями та уміннями, а й розвиток уміння і бажання активно захищати, поліпшувати навколишнє природне середовище.

Екологічна культура визначає способи й форми взаємовідносин людини із навколишнім середовищем.

Із позиції культурології екологічна культура (з лат. *cultura* – виховання, розвиток, шанування) – це «осмислене ставлення до природи у людини, яке забезпечує збереження, збагачення навколишнього середовища і створює сприятливі умови для життя та існування»; «міра і спосіб реалізації та розвитку сутнісних сил людини, екологічної свідомості і мислення в процесі духовного й матеріального освоєння природи і підтримання її цілісності» [6].

Контакт із природним довкіллям людина починає з раннього віку. Саме тоді закладаються початки екологічної культури особистості. Цей процес має ґрунтуватися на психологічній особливості молодших школярів. Серед останніх важливим є підвищена емоційна чутливість, несформованість пізнавальної та вольової сфер. У ставленні до природи дитина не диференціює своє «Я» від навколишнього світу (егоцентризм), не розрізняє межу між «людським» і «нелюдським» (антропоморфізм), у неї переважає пізнавальний тип ставлення (який об'єкт на дотик, смак, а не милування ним) порівняно з емоційно-почуттєвим та практично дієвим. Психологічні особливості ставлення дітей молодшого шкільного віку до природи визначають педагогічну стратегію формування основ їхньої екологічної культури.

Уявлення про природу як про духовну цінність дає змогу особистості відчутти єдність людини і природи на психологічному, особистісному рівні. Водночас духовна взаємодія з природою має великий вплив на розвиток особистості, а також її мотиваційної сфери у ставленні до природного довкілля, що має стати основою в екологічному вихованні учнів.

Актуальне завдання педагогів – виховувати екологічно свідому людину, яка б не вміло виправляла свої помилки, а й навчилася їх передбачати, знаходити альтернативу у стосунках між людством і природою. Екологічне виховання повинно займати провідне місце у навчальних закладах, адже набуті в цей час знання перетворюються у тривалі переконання. Школярі, у яких сформується екологічна культура, будуть дбайливо ставитися до навколишньої природи, зазначає В. Дерев'янка [10]. Саме тому виникає необхідність розпочинати виховання екологічно свідомого і культурного громадянина вже з дитячого віку.

Як зазначає О. Біда, у методиці викладання природознавства поняття «екологічна культура» вживається у різних аспектах, а саме:

1) по-перше, це поняття розглядається як органічна складова всієї культури суспільства і характеризує сферу взаємодії людства з природою. У такому розумінні поняття «екологічна культура» має історичний характер і визначається дослідниками як сукупність досягнень суспільства і його матеріального та духовного розвитку, закріплених у звичаях, етичних нормах, в усталених стереотипах ставлення людей до природи, поведінці у природному середовищі;

2) по-друге, у педагогічному аспекті поняття «екологічна культура» вживається для визначення рис особистості, що передбачає наявність у людини відповідних знань і переконань, підпорядкування практичної діяльності вимогам раціонального природокористування. У такому розумінні екологічна культура є показником свідомого, відповідального ставлення особистості до природи [2].

Екологічна культура суспільства і екологічна культура особистості пов'язані між собою. Екологічна культура населення – це екологічна освіченість, свідоме ставлення до природи і практична участь у раціональному її використанні. Отже, екологічна культура – це особливе світо-розуміння, що відображає такий стан соціально-природних залежностей, який характеризує гармонійну єдність людини, суспільства і природи.

У концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні зазначається, що актуальність екологічного виховання і освіти учнів як необхідної умови для утвердження нового екологічного мислення суспільства полягає в тому, що воно формує систему поглядів, переконань, які базуються на загальнолюдських нормах і законах розвитку природи, сприяє тісному взаємозв'язку майбутніх громадян із розв'язанням конкретних екологічних проблем, передбачає цілеспрямоване систематичне засвоєння учнями знань про взаємодію людини та природи. А отже, екологічне виховання повинно становити цілісну систему, що охоплює все життя людини. Воно мусить мати на меті формування в людини світогляду, заснованого на уявленні про єдність із природою та спрямованість культури і всієї практичної діяльності не на експлуатацію природи і навіть не на збереження її в первинному вигляді, а на її розвиток. Адже подальший розвиток людства може відбуватися тільки з подальшим розвитком природи, її розмаїттям та багатством.

Екологічне виховання – це створення умов для засвоєння людиною екологічної культури, виробленої суспільством, з її зміною в наступності поколінь, підкреслює А. Ільїна [11]. Екологічна культура набуває особистісного, індивідуального трактування – як прийнятий людиною спосіб гармонійної динамічної взаємодії з навколишнім світом (система ціннісних орієнтацій), так і глобальне звучання – узагальнений культурно-екологічний досвід усього людства (екологічна етика). При

цьому перша індивідуальна інтерпретація дає можливість говорити про різний рівень сформованості екологічної культури особистості, що має значення як параметр оцінки її динаміки в плані екологічного виховання. Отже, у сучасній педагогічній науці під екологічним вихованням розуміють неперервний процес навчання, виховання, розвитку особистості, спрямований на формування системи наукових і практичних знань і умінь, ціннісних орієнтацій, поведінки і діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього соціально-природного середовища та здоров'я.

Екологічне виховання утворює сферу екологічної освіти, яка з урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку потребує практичного застосування, тобто залучення дитини до екологічної діяльності. Екологічна освіта – це складний процес навчання, виховання і розвитку особистості, спрямований на формування системи наукових та практичних знань і умінь, ціннісних орієнтацій, поведінки і діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього і соціоприродного середовища та здоров'я [12]. При цьому метою є процес становлення екологічної культури як сукупності морального досвіду взаємодії людини з природою і розвиток відповідальності людини в розв'язанні екологічних проблем в умовах стійкого розвитку біосфери і суспільства. Синтетичний характер екологічної культури дає змогу також розглянути її компоненти з позиції складових екологічної освіти як такої.

Метою сучасної екологічної освіти і виховання в початковій школі є становлення науково-пізнавального, емоційно-морального та практично-дієвого ставлення до навколишнього середовища та свого здоров'я на основі чуттєвого і раціонального пізнання природного й соціального оточення людини. Вони, на думку більшості учених (Л. Бобильової, А. Захлебного, Н. Виноградової, Т. Іванової та інших), покликані розв'язувати такі завдання, як:

1) засвоєння провідних ідей, основних понять і наукових фактів про природу, на базі яких визначається оптимальний вплив на неї, відповідно до її законів;

2) розуміння багатосторонньої цінності природи як джерела матеріальних, духовних сил суспільства і кожної людини;

3) оволодіння знаннями, практичними вміннями і навичками раціонального природокористування, розвиток здатності оцінювати стан довкілля, приймати правильне рішення щодо його поліпшення, передбачати можливі наслідки своїх дій і не допускати негативних впливів на природу у всіх видах суспільно корисної діяльності;

4) осмислене дотримання норм поведінки в природі, що виключає нанесення їй шкоди, забруднення чи руйнування природного середовища;

5) розвиток потреби спілкування з природою, сприймання її позитивного впливу; прагнення до пізнання реального світу в єдності з морально-етичними переживаннями;

б) активізація діяльності з поліпшення природного середовища, нетерпиме ставлення до людей, які причиняють їй зло, бажання зупинити його, участь у пропаганді ідей охорони природи [8].

Усе це зумовлює важливість формування у молодших школярів потреби спілкування з природою, інтересу до пізнання її законів; установок і мотивів діяльності, спрямованих на осмислення універсальної цінності природи, раціонального характеру природокористування; переконань у необхідності збереження природи, піклування про збереження здоров'я свого та інших людей як суспільної цінності, потреба брати участь у роботі із вивчення та охорони природи, пропаганди екологічних ідей; системних наукових знань про єдність людини, суспільства і природи, способи оптимізації норм природокористування як матеріальної основи; системи морально-естетичних ціннісних екологічних орієнтацій; уміння використовувати моральні й правові принципи, норми і правила екологічно грамотного ставлення до навколишньої природи в реальній поведінці; умінь використовувати знання про дію природних законів, способи охорони природи, бережливого ставлення до неї в трудовій, суспільно корисній та практичній діяльності.

У процесі екологічного виховання і навчання відбувається розвиток інтелектуальної (здатності до цілісного аналізу екологічних ситуацій), емоційної (естетичного сприйняття і оцінки середовища) і вольової (переконань у можливості розв'язання екологічних проблем, прагнень до поширення екологічних знань і особистої участі в практичних справах із захисту навколишнього середовища) сфер людини.

Екологічну культуру можна розглядати як показник рівня екологічної свідомості людини, новий спосіб з'єднання його з природою, примирення з нею на основі глибшого її пізнання. Відбувається осмислення людиною своєї належності до світу, себе як особистості, невід'ємної частини природи своїх вчинків, бажань, інтересів, напрямів самовдосконалення, що складає суть екологічної самосвідомості, аспекту свідомості, що входить в екологічну культуру особистості.

Формування екологічної культури особистості, формування навичок, екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності, є основною метою шкільної екологічної освіти.

У концепції екологічної освіти України зазначено, що формування екологічної культури передбачає:

– виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їхньої важливості, актуальності й універсальності (зв'язку локальних із регіональними та глобальними);

– відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;

– формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності живого й неживого в складноорганізованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;

– формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи й стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;

– розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному і глобальному рівнях, уміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;

– розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження.

Отже, в основі екологічної культури лежить відповідальне ставлення особистості до навколишнього середовища, усвідомлення закономірностей розвитку природи та суспільства, розуміння того, що людина – частина природи.

Головною рисою екологічної культури є вміння передбачати наслідки впливу людини на природу та вміння підпорядковувати всі види своєї діяльності вимогам раціонального природокористування, турбота про збагачення природних ресурсів.

Література

1. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах : навчальний посібник / Т. М. Байбара. – К. : Веселка, 1998. – 334 с.

2. Біда О. А. Природознавство і сільськогосподарська праця. Методика викладання / О. А. Біда. – Київ – Ірпінь : ВПКФ «Перун», 2000. – 400 с.

3. Білоус С. Уроки з екологічного виховання / С. Білоус // Рідна школа. – 1997. – № 6. – С. 70 – 72.

4. Ващенко Н. І. З досвіду екологічного виховання молодших школярів / Н. І. Ващенко // Початкова школа. – 1990. – №8. – С. 40 – 44.

5. Вознюк О. Наукова сутність педагогічної системи В. Сухомлинського. Екологічний аспект / О. Вознюк // Наукові записки ТДПУ. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С. 75 – 77.

6. Глазачев С. Н. Экологическая культура / С. Н. Глазачев, О. Н. Козлова. – М., 1997. – С. 15.

7. Горопаха Н. М. Краще пізнати щоб зберегти / Н. М. Горопаха. – Рівне, 1998. – 76 с.
8. Иванова Т. С. Экологическое образование и воспитание в начальной школе : учебно-методическое пособие. / Т. С. Иванова. – М. : Академия, 2003. – 56 с.
9. Ильина А. Н. Теоретические проблемы воспитания у школьников экологической культуры как части их мировоззрения : автореф. дис.... канд. пед. наук. / А. Н. Ильина. – М., 1998. – 18 с.
10. Кардешук Н. Формування екологічної свідомості особистості / Н. Кардешук, С. Янішевська // Проблеми педагогічних технологій : збірник наукових праць. – Луцьк, 2003. – Вип. 3. – С. 198 – 202.
11. Ковальчук Г. В., Ковальчук Г. С. Екологічне виховання молодших школярів / Г. В. Ковальчук, Г. С. Ковальчук // Початкова школа. – 1987. – № 12. – С. 50 – 55.
12. Нарочна Л. К. Методика викладання природознавства. / Л. К. Нарочна, Г. В. Ковальчук, К. Д. Гончарова – К. : Вища школа, 1990. – 202 с.
13. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський – К. : Радянська школа, 1988. – 310 с.

УДК 335

**Василь ЛУЖЕЦЬКИЙ,
Юрій ПАВЛОВСЬКИЙ,
Олег ЛЕПАК**

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ З БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто особливості реалізації освітніх технологій навчання на уроках з основ безпеки життєдіяльності в загальноосвітніх школах. Обґрунтовано сутність алгоритмізації навчального процесу, розкрито дидактичні можливості й особливості реалізації ефективних форм організації навчання безпеки життєдіяльності. Запропоновано навчальні алгоритми та структурно-логічні схеми вивчення основних понять і термінів, які сприятимуть забезпеченню стійких теоретичних знань учнів, умінню визначати небезпеку, аналізувати конкретні небезпечні ситуації та обирати оптимальні варіанти моделі безпеки.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, алгоритмізація, небезпечні ситуації.

The features of educational technology in the classroom learning the basics of life safety in schools. Grounded nature of the learning process algorithm, disclosed didactic capabilities and features of effective forms of learning life safety. In particular, the proposed learning algorithms and structural-logic study of basic concepts and terms that will contribute to sustainable knowledge students ability to